

FILM DOCUMENTAR SUD-EST EUROPEAN

Incurziuni subiective

SABINA POP

**FILM DOCUMENTAR
SUD-EST EUROPEAN**

Incursiuni subiective

**EDITURA UNIVERSITARĂ
București, 2019**

Colectia ARTE ȘI MULTIMEDIA

Redactor: Gheorghe Iovan

Tehnoredactor: Ameluța Vișan

Coperta: Laurențiu Năstase

Editură recunoscută de Consiliul Național al Cercetării Științifice (C.N.C.S.) și inclusă de Consiliul Național de Atestare a Titlurilor, Diplomelor și Certificatelor Universitare (C.N.A.T.D.C.U.) în categoria editurilor de prestigiu recunoscut.

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

POP, SABINA

Film documentar sud-est european : incursiuni subiective / Sabina Pop. - București : Editura Universitară, 2019

Conține bibliografie

ISBN 978-606-28-1043-6

791

DOI: (Digital Object Identifier): 10.5682/9786062810436

© Toate drepturile asupra acestei lucrări sunt rezervate, nicio parte din această lucrare nu poate fi copiată fără acordul autorului

Copyright © 2019

Editura Universitară

Editor: Vasile Muscalu

B-dul. N. Bălcescu nr. 27-33, Sector 1, București

Tel.: 021.315.32.47

www.editurauniversitara.ro

e-mail: redactia@editurauniversitara.ro

Distribuție: tel.: 021.315.32.47 / 07217 CARTE / 0745.200.357

comenzi@editurauniversitara.ro

O.P. 15, C.P. 35, București

www.editurauniversitara.ro

CUVÂNT ÎNAINTE

Filmul documentar sud-estic este fascinant, bogat, viu, intelligent, ironic, emoționant, o pepită de aur ce nu și-a arătat încă întreaga sa valoare. Și nu este nici cunoscut pe măsura valorii sale.

Pornind de la aceasta, lucrarea se întreabă dacă există un mod particular, specific în care se înțelege și se realizează film documentar în această zonă geografică, identifică și face referiri la trăsături de limbaj cinematografic similare acestor țări și pune accent pe formele - câte au fost - de colaborare, coproducție și cooperare în sfera audiovizualului din acest areal cu accent pe colaborările regionale ale documentarului românesc. Căci, intensificarea acestor forme de „a lucra împreună” ar fi o sansă pentru această zonă din multe puncte de vedere.

Îndrăznesc să spun că este un demers de pionierat din mai multe motive:

Există puține materiale scrise special dedicate relațiilor de colaborare, cooperare și coproducție ale audiovizualului românesc cu spațiul Sud-Est European, despre filmul documentar cu atât mai puțin, iar despre televiziune, spre regretul meu, nici vorbă.

Cu excepția unor puține, dar prețioase referiri la documentar în lucrări despre filmul balcanic¹ și a unor informații web succinte, mai degrabă consemnative, dar care mi-au fost de real folos, Sud-Estul este, în domeniul documentarului, un subiect care își așteaptă încă desțelenirea. Ii sunt deosebit de recunoscătoare lui Marian Tuțui pentru că știe atât de multe despre Balcani și mi-a acordat pilduitoarea șansă de a confrunta opinii și idei despre Sud-Est;

Multe dintre țările din acest spațiu geografic nu dețin lucrări de sinteză referitoare la propriul film documentar. Lucrările care totuși există sunt disponibile, de cele mai multe ori, doar în limba țării la care se referă respectiva lucrare. Desigur că acest fapt a îngreunat oarecum studierea și receptarea acestor materiale având în vedere că limbile utilizate în acest spațiu geografic au o răspândire limitată și în unele situații nu folosesc alfabetul latin.²

---

¹ Între lucrările disponibile în limba română, două dintre cele mai semnificative sunt cele semnate de Marian Tutui: *Orient Express, filmul românesc și filmul balcanic* – Ed. Noi media Print, București, 2008 și *Frații Manakia și Imaginea Balcanilor* – Ed. „Noi media Print”, București, 2009 (se referă la fotografiile și filmele fraților Manaki, nu și alții autori de film documentar din Balcani)

² Esențiale prin informație și foarte binevenite deoarece sunt redactate în limba engleză sunt și lucrările cercetătorilor nord americani: studiul de referință semnat de Goulding, Daniel J. –

Tot puține sunt și lucrările de sinteză care oferă o perspectivă din interior, sud-estică. Articolul realizat de criticul de film german Bernd Buder rămâne deocamdată, una dintre putinele încercări special dedicate filmului documentar Sud-Est European.³

Sunt conștientă, deci, că vor fi multe lucruri de adăugat, corectat și nuanțat de către cei ce se vor aplica asupra domeniului; și sunt sigură că acești cercetători nu vor întârzia să apară. În absența mai multor materiale de sinteză scrise lucrarea de față își propune a fi doar un șir de *incursiuni subiective* având drept sprijin două elemente: Teza mea de doctorat „*România în cadrul cooperării Sud-Est europene în audiovizual. Focus documentarul*” - 2010 - coordonată de doamna prof. univ. dr. *Manuela Cernat*, lucrare pe care rândurile de față se bazează și o preiau în mare măsura referindu-se deci, la realități și contexte la data la care a fost scrisă, (de exemplu am păstrat denumirea FYROM

„*Liberated cinema: the Yugoslav experience*” – Bloomington, Indiana Univ. Press, 1985, cât și cercetările profesorilor Ronald Halloway și Andrew Horton asupra unora dintre cinematografile naționale din spațiul balcanic. Referirile la filmul documentar sunt, și în cazul cercetătorilor americani amintiți, sumare dar relevante.

³ Buder, Bernd – „*Between Aesthetics and Politics*”, articol publicat pe site-ul SEEDOX drept introducere a cititorului în domeniul filmului documentar contemporan din regiunea Balcanilor Vestici și a Europei de Sud-Est, în general (<http://www.seedox.org>)

în vigoare la acea vreme). Un al doilea pilon a fost experiența proprie acumulată timp de 25 de ani ca realizator de film documentar implicat în mai multe colaborări - coproducții - cooperări Sud-Est Europene, inclusiv prin coordonarea Secretariatului *TELE-SEE* - *Network of Public Broadcasters of South-East Europe* (*Rețeaua Televiziunilor Publice din Europa de Sud-Est*). Sunt foarte recunosătoare pentru faptul că, activând în TELE-SEE, am avut ocazia să cunosc cineaste și realizatori de televiziune de mare valoare din Balcani, să particip la realizarea a cca. 50 de programe TV, a cca. 30 minute - coproducții între diferite televiziuni din Europa de Sud-Est și să descopăr ***o fabuloasă valoare, documentarul Sud-Eestic și școlile de film balcanice...***

CAPITOLUL 1

BALCANII ȘI SUD-ESTUL EUROPEI - CONTEXT ISTORIC ȘI SOCIO-POLITIC -

Motto:

„Balcanii au tendința să producă mai multă istorie decât pot consuma”

Winston Churchill

1.1. Balcanii și geopolitica

Când vorbim despre geopolitică ne referim în special la relația dintre mediul natural geografic și politică. *Grand Larousse Universel* (1989) definește geopolitica ca fiind „*știința care studiază raporturile dintre geografia statelor și politica lor*”. Dacă luăm în seamă sensul primar al noțiunii, cel de acum aproximativ 100 ani când a apărut termenul de geopolitică și nu cel contemporan, este vorba despre un „*determinism geografic*” în cadrul căruia poziția geografică și, în general, condițiile și resursele naturale joacă un rol important.

Geopolitica încearcă să ofere explicații științifice elementului central al politiciei, puterea. *Encyclopaedia Britannica* definește geopolitica drept „*analiza influențelor geografice asupra relațiilor de putere în politica internațională*”. Astăzi însă nu putem concepe geopolitica doar ca o geografie politică, deci ca „un dat” circumscris relației dintre mediul natural și stat deoarece influența mediului natural este din ce în ce mai puțin semnificativă. Alături de dimensiunea teritoriului, a populației și de poziția geografică puterea unui stat este determinată de mulți alți factori, elemente care, împreună, alcătuiesc ceea ce numește „intangibile power”, un tip de putere necuantificabilă, ce ține de esența unei națiuni, o putere de neatins, imposibil de a fi măsurată sau clasificată și care intră din ce în ce mai evident în „ecuațiile” ce tind să evalueze forța unui stat.

Aici, în Balcani, exact despre acest tip de putere intangibilă este vorba. Alegerile politice, sănătatea morală, prestanța, deschiderea culturală și tradiția pot avea o pondere decisivă în devenirea și puterea unor state, alături de mulți alți factori.

Să privim, din aceasta perspectivă, Balcanii...

Peninsula Balcanică este, desigur, în primul rând o realitate geografică: Între Marea Adriatică și Marea Neagră + Marea Egee, între Dunăre și Peloponez, se consideră că se întinde, geografic, peninsula⁴. Ea are o

---

⁴ Dobrogea aparține deci, de drept, geografic vorbind, Balcanilor

suprafață mare de contact cu Europa, deci eventuala izolare a zonei nu are la bază criterii geografice. Cum nu geografia, care exilează, de exemplu, o mare insulă - Marea Britanie -, este responsabilă de lipsa de izolare socio-economică și politică a respectivului stat. Ideea că Peninsula Balcanică nu a fost izolată de Europa în mod natural, ci a fost izolată politic, apare la mulți cercetători între care Maria Todorova, considerată a fi unul dintre autorii cei mai riguroși, în orice caz între cei mai citați „balcaniști”.⁵

Realitatea politică a granițelor este mai complicată. Când vorbim de Balcani, este în general acceptat că ne referim la nouă state: Albania, Bosnia-Herțegovina, Bulgaria, Croația, Grecia, Kosovo, Macedonia (FYROM), Muntenegru, Serbia. Ceea ce este caracterizant pentru această zonă este fărâmițarea statală și o mare diversitate etnică și religioasă, complex de factori decisivi în declanșarea conflictelor balcanice din toate epociile. Aceste realități culturale, politice, etnice, obligă deseori cercetătorii să includă sau să excludă în spațiul balcanic în mod justificat (părți din) teritoriile Turciei și Ciprului pe de-o parte, ale României și Republicii Moldova, pe de alta, ba chiar părți sudice ale Sloveniei și Ungariei...

---

⁵ Todorova, Maria - *Balcanii și balcanismul* - traducere din engleză de Maria Constantinescu și Sofia Oprescu, Ed. Humanitas, București, 2000

Peninsula Balcanică se află exact la mijlocul distanței dintre Oceanul Atlantic și Munții Urali (limitele geografice ale continentului Europa). Cei cca. 77 de milioane de locuitori ai zonei balcanice reprezintă peste o zecime din populația Europei (cca. 730 de milioane) iar suprafața de cca 500.000 kmp. reprezintă aproape 20% din suprafața Europei (cca. 10 milioane kmp). În sec. 18 – 19 în Balcani existau puține orașe cu populație numeric semnificativă. Istanbul era, desigur, cel mai populat din zonă, iar Bucureștiul - dacă îl considerăm balcanic - era al doilea oraș ca număr de locuitori și totuși, în 1906, avea doar 300.000 de suflete în timp ce Parisul avea 3 milioane de locuitori. Furnizându-ne aceste relevante date statistice, Marian Tutui⁶ remarcă și faptul că, dacă în trecut slaba populație a zonei balcanice putea crea călătorului occidental impresia de ținut sălbatic, un „no man's land”, astăzi, aceleași păreri defavorabile Balcanilor au la bază fenomenul invers, și anume temerea de a integra o populație însemnată numeric și săracă, ce riscă să afecteze nivelul de viață occidental. „Această motivație pragmatică a rămas, dar pentru o vreme ei i s-a substituit chiar o motivație filozofică conform căreia civilizația occidentală, catolică

---

⁶ Tutui, Marian – *Orient Express - Filmul românesc și filmul balcanic*” Ed. Noi Media Print, București, 2004, p. 11.

și protestantă, democratică și tolerantă, evoluată etc. ar fi amenințată de alte tipuri de civilizație – slavă, ortodoxă, asiatică, islamică etc. care î se opun. Samuel P. Huntington în „*The Clash of Civilizations or the Remaking of World Order*⁷ a lansat o astfel de teorie între 1993-1996” - continua Marian Tutui ⁸.

Dacă esența teoriei lui Huntington⁹ este că liniile de fractură dintre civilizații alcătuiesc aliniamentele viitoarelor conflicte și că în viitor „sursa fundamentală

---

⁷ Huntington, Samuel P. - *Ciocnirea civilizațiilor și refacerea ordinii mondiale*, Ed. Antet, București, 2001. (înlocuirea lui „and” cu „or” în titlul original aparține autorului citat)

⁸ Tutui, Marian – *op. cit.*, pg. 12. Vezi și Tutui, Marian - *Frații Manakia sau Balcanii mișcători*, Centrul Național al Cinematografiei, București, 2004, p. 12.

⁹ Cioflâncă, Adrian - În studiul „*Cunoașterea alterității ca formă de putere. Despre Orientalism și Balcanism*” apărut în revista „Xenopoliana”, X, 2002, sintetizează admirabil teoria lui Huntington: „Pe o hartă culturală imaginată, Huntington desenează o linie despărțitoare între creștinătatea occidentală și cea orientală, care ar reprezenta o falie culturală între evoluata civilizație occidentală (bazată pe democrație, pe separația între stat și biserică, piață liberă, guvernare limitată, drepturile omului, individualism, domnia legii etc.) și înapoiata lume estică (naționalistă, colectivistă, irațională, autoritară, autarhică etc). Faimoasa linie desprinde Transilvania de Vechiul Regat, fapt care, pe de o parte, a stârnit aprehensiuni naționaliste extraordinare și, pe de alta, a încurajat fantazări ideologice pe tema superiorității culturale a Ardealului.” <http://institutulxenopol.tripod.com/xenopoliana/pagini/13.htm>

de conflict va fi mai curând culturală decât economică și ideologică¹⁰ celebra linie desenată pe hartă de Samuel P. Huntington nu este însă altceva decât expresia vizuală a unei întrebări de tip hamletian săpate demult, de secole, în ființa și destinul balcanicilor: „to be in or to be out”...

1.2. „To be in or to be out” - Balcanismul...

Această sintagmă, „a fi înăuntru sau a fi în afara”¹¹... Europei și a rigorilor europene de comportament sintetizează unghiul de vedere din care au fost priviți îndeobște balcanicii. Deși există semnificative diferențe între etniile Peninsulei Balcanice, aceste popoare au fost privite uniformizator ca un conglomerat periferic atât la propriu -geografic vorbind - cât și la figurat.

În studiul său atotcuprinzător și sistematic, Maria Todorova, profesor american de origine bulgară, analizează modul depreciativ în care au fost priviți Balcanii de către Occident. Autoarea arată că aceasta denumire geografică, Balcanii, a fost transformată în una

---

¹⁰ Ornea, Z. – *O zonă geografică inflamabilă* – România Literară nr. 8, 28 februarie-6 martie 2001, pg. 9 (www.ceeol.com.- citând pe Samuel P. Huntington)

¹¹ Are și sensul: „a conta sau nu” sau „a fi sau a nu fi inclusi aici”

din cele mai peiorative desemnări din istorie și că această conotație negativă se regăsește în politică, relații internaționale, dar și în conștiința publică.¹² Comentând inspirat teoriile și opiniile emise în acest studiu, Zigu Ornea sintetizează: Maria Todorova „pornește polemic de la aserțiunea că Balcanii au fost descriși ca <<alteritatea>> Europei, ba chiar că, <<Balcanii nu doresc să se conformeze standardelor de comportament specifice lumii civilizate>>. Tot polemic discută aserțiunea banalizată că Balcanii sunt butoiul de pulbere al Europei” (...) și că „mai târziu, în 1960, un austriac socotea că termenul balcanic <<era sinonim cu neseriozitate, letargie, corupție, irresponsabilitate, management deficitar, ștergerea competențelor granițelor în domeniul legislativ și multe altele>>”¹³.

O altă stereotipie, similar neavenită, este și „mentalitatea balcanică” definită prin clientism, izbucniri pasionale, un anume fel de a face lucrurile neserios, neparolist, apucător, la limita dintre furtișag, descurcăreală vinovată, un mod de a te strecura prin viață dând din coate, îngroșând obrazul, făcând perpetuu lucrurile prost și considerând, la nesfârșit, că „las că merge și aşa”.

---

¹² Todorova, Maria - *Balcanii și balcanismul* - traducere din engleză de Maria Constantinescu și Sofia Oprescu, Ed. Humanitas, București, 2000, pg. 53-62

¹³ Ornea, Z. - *op.cit.* pg. 9

Dacă ar fi să dăm crezare opiniilor care susțin că încă din timpul marilor descoperiri geografice Apusul a avut complexul superiorității în sensul că o altă, diferită, cultură nu poate fi decât, cu necesitate, una inferioară, atunci probabil că este tot atât de adevărat că întotdeauna esticii, dar cu prioritate balcanicii, au fost tratați din înaltul acestui postulat. Ceea ce pentru unii poate părea un paradox, este că, într-o mare măsura, Esticii și-au și însușit această perspectivă, s-au lăsat „educați” și tratați prin prisma ei. În ciuda faptului că mulți oameni de cultură și politicieni s-au străduit să combată atari etichete și atitudini, oamenii simpli și-au asumat un anume complex de inferioritate față de Vestul evoluat și, după căderea comunismului, au încercat să imite, fără a alege și diferenția, produse vestice de larg consum, ambalate colorat și idei nefiltrate, sperând într-o instantanee sincronizare cu Occidentul.

...Balcanii însă, au avut altă atitudine. Unele dintre țările balcanice au îndrăznit să se întrebe ce vor de fapt. Nu au apucat să-și și răspundă. Au plătit pentru întrebare...

Pentru a sintetiza: deși Balcanii reprezintă o regiune eterogenă care cuprinde un număr semnificativ de naționalități, culturi, religii, țări caracterizate de importante diferențe economice, politice, sociale, culturale, dar popoarele acestei zone au fost privite de

către Occident ca un tot cu conotații nemăgulitoare. Diferențele lor erau neglijate.

După 1990 dorința mai multor națiuni balcanice de a-și afirma identitatea a reapărut cu putere, conflictele etnice monnite au reînviat - firesc - ducând la reactivarea noțiunii uniformizate de „Balcanii” cu întreaga ei conotație peiorativă; și la (re)apariția... *unei sume de mici state periferice aflate într-o permanentă – spun occidentalii - gâlceava...*

Sună cumva cunoscut? Istoria se repetă, nu-i aşa ?!

1.3. Balcanii și Sud-Estul: Câteva concepte și politici geostrategice

Istoria se repetă și din alt punct de vedere. S-a revenit la conceptul „*Europei de Sud-Est*” care a rivalizat permanent cu denumirea geopolitică „*Peninsula Balcanică*”.

Ideea Europei de Sud-Est apare, de fapt, la finalul secolului al 19-lea și mulți cercetători o consideră mai corectă și mai operantă decât prima observând că formula „Peninsula balcanică” se subscrise doar realității geografice în timp ce formula „Europa de Sud-Est” tine cont de afinități istorice, de dezvoltare socio-economică, culturală, lingvistică etc. Termenul a fost mult timp evitat spre a reveni puternic în geopolitica de după 1990 odată cu conflictele din fosta Iugoslavie și mai ales odată

cu *Pactul de Stabilitate* și toate *programele occidentale conexe, S.E.E.* (destinate Europei de Sud-Est) care au operat și operează în regiune.¹⁴

În afara celor două, deja semnalate, există conceptul *Balcanilor Vestici* care, după aderarea Bulgariei și României la Uniunea Europeană, aproape că l-a înlocuit pe cel al Europei de Sud-Est. El denumește practic țările provenite din destrămarea Iugoslaviei plus Albania, excluzând din perimetru țările membre ale Europei unite.

În zonă se operează mult și cu conceptul *Wider Europe (Europa largită)*. El are în vedere țările cu care Uniunea Europeană se încinează, atât la Vest (în principal țările din peninsula Balcanică) cât și la Est (întregul bazin al Mării Negre și toate țările NIS - *Newly Independent State s/ Noile state independente*¹⁵ și WNIS - *Western Newly Independent States / Noile state independente de Vest*¹⁶ vecine cu Uniunea Europeană). La Sud, „*Wider Europe*” include țările bazinului

---

¹⁴ Mai toate aceste programe conțin prefixul sau sufixul „S.E.E.” (South-East Europe/Europa de Sud-Est). Prescurtarea „S.E.E.” a fost deseori speculată de specialiștii în comunicare în sens de „to see” = a vedea, a înțelege. Nu am cunoștință ca vreunul dintre aceste programe ale Pactului de Stabilitate să aibă în titlu derivate sau prescurtări ale cuvântului „Balkans”/”Balcani”

¹⁵ Armenia, Azerbaidjan, Belarus, Georgia, Kazahstan, Kirghistan, Republica Moldova, Tadzhikistan, Turkmenistan, Ucraina, Uzbekistan

¹⁶ Belarus, Republica Moldova, Ucraina

Mediteranei ale Nordului Africii. Conceptul se utilizează uneori și cu alt sens, acela de a desemna Europa lărgită de după 2004 sau, respectiv 2007.¹⁷

Având alt tip de interese geostrategice, conceptul american cel mai des utilizat în zona este „Wider Black Sea” / „Zona lărgită a Marii Negre”,¹⁸ concept care include spre Apus Balcanii Vestici, apoi întreg Sud-Estul Europei, iar spre Răsărit se întinde până spre Caucaz și Asia Centrală. Acest concept se referă, deci, la zone geografice mult mai largi decât cele acoperite de statele și teritoriile pe care le au în vedere cele mai importante inițiative europene de cooperare în zona bazinului Mării Negre; deci, nu trebuie confundat cu acestea.

In promovarea unui climat de buna înțelegere în zona *filmul în general și cel documentar în special, are un cuvânt important de spus*. Pe de altă parte, dezideratul creării unui climat de încredere și toleranță între statele regiunii a fost și unul din motivele pentru care „Procesul de Stabilizare și Asociere” - politica Uniunii Europene pentru regiune - are în vedere cooperarea regională. – Aceste programe și rețelele regionale sunt *o cale*

---

¹⁷ Vezi și Cap. 6 al Tezei cat și Nota referitoare la „*Beyond Enlargement. The Wider Europe and the New Neighbourhood*” / „*Dincolo de Extindere. Europa lărgită și noile vecinătăți*”

¹⁸ Pop, Adrian (coordonator) și Manoleli, Dan - *Spre o strategie europeană în bazinul Mării Negre. Cooperarea teritorială* - Institutul European din România, București, 2008, pg. 15-16.

importantă de finanțare pentru filmul documentar și o sursă informațională extraordinară, o senzațională bancă de povești reale, omenești - subiecte de film.

1.4. Moștenirea bizantină și România

Se spune că istoria este scrisă de învingători. Precaritatea modului în care a fost recunoscută importanța și valoarea contribuțiilor Bizanțului la dezvoltarea culturii, științei și vieții sociale a Occidentului, asupra civilizației europene, în general, sunt un exemplu. Da, ele au fost recunoscute cu greu și .... nu demult.....

De fapt Imperiul Bizantin n-a fost niciodată iubit de Europa Occidentală. Constantinopolul, era „Orașul-Rege”, o metropolă cu o importanță majoră în Evul Mediu, cum să fie iubit? Faptul de a fi continuator al valorilor Imperiului Roman a fost constant ignorat de mulți istorici occidentali care atribuie continuarea culturii romane doar Vestului.

Cultura bizantină reprezintă, fără nici o îndoială, una dintre marile culturi ale lumii. Imperiul Bizantin a stat, pentru întreaga Europă, în fața invaziilor devastatoare dinspre răsărit. În plan economic Bizanțul era capătul celui mai important drum comercial medieval „Drumul Mătăsii” care începea în Asia și